

Małgorzata Zielonka

Miejsce edukacji w twórczości Antonio Rosminiego Serbatiego

Człowiek w Kulturze 20, 259-275

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Małgorzata Zielonka

Miejsce edukacji w twórczości Antonio Rosminiego Serbatiego

Antonio Rosmini Serbati był jednym najwybitniejszych myślicieli włoskich I poł. XIX w., a przez uniwersalizm swej doktryny – również kluczową postacią nowożytnej filozofii¹. Ów kapłan, filozof, pisarz, działacz społeczny i polityczny, a także założyciel dwóch zgromadzeń zakonnych: Instytutu Miłości (*Istituto della Carità*) oraz Sióstr Opatrzności (*Suore della Provvidenza*), przez wiele lat pozostawał przemilczany nawet we własnym kraju². Zainteresowanie jego myślą pojawiło się dopiero w okresie posoborowym – w 1966 r. z inicjatywy wybitnego włoskiego filozofa Michela Fede-

¹ Najbardziej wszechstronnym źródłem informacji o życiu, działalności i dorobku tego uczonego jest dzieło: G. B. Pagani, G. Rossi, *Vita di Antonio Rosmini*, t. 1-2, Rovereto 1959. W literaturze polskiej biografie i sylwetkę intelektualną Rosminiego w różnych aspektach prezentują m.in.: K. Wroczyński, *Antonio Rosmini-Serbati – droga życia i myśli*, w: A. Rosmini, *Łączna przyczyna trwania bądź upadku społeczności ludzkich wraz z Przedmową do dzieł politycznych [Della sommaria cagione per la quale stanno o rovinano le umane societ i Prefazione alle opere politiche]*, tłum. P. Borkowski, Warszawa-Lublin 2001, s. 14; A. M. Wierzbicki, *Antonio Rosmini – filozof nieznany i Kalendarium Antonia Rosminiego*, w: A. Rosmini, *Zasady etyki*, tłum., wstęp, kalendarium A. M. Wierzbicki, TN KUL, Lublin 1999, s. 9-45; S. Fiu-tak, A. Rosmini – w poszukiwaniu światła rozumu i wiary, „Studia Gnesnensia”, t. 12(1998), ss. 269-277. Rosminiemu jest poświęcony również 18. numer „Człowieka w Kulturze” (Lublin 2006) wydany przez Fundację „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej” oraz hasło w Powszechnej Encyklopedii Filozofii: K. Wroczyński, *Rosmini-Serbati Antonio*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, red. A. Maryniarczyk, t. 8, Lublin, s. 820- 824.

² Jest to związane przede wszystkim z faktem umieszczenia w 1849 r. na Indeksie dwóch jego dzieł przez Święte Oficjum, a w 1887 r. potępieniem czterdziestu tez z jego pism.

rico Sciacca utworzono w Stresie (Piemont, Włochy) Międzynarodowe Centrum Studiów Rosminiańskich (*Centro Internazionale di Studi Rosminiani*), a od 1975 r. zaczęto wydawać edycję krytyczną jego pism. Filozofa z Rovereto docenili również papieże – Jan XXIII oraz Paweł VI. W 1998 r. Jan Paweł II w encyklice *Fides et ratio* wymienił nazwisko Rosminiego wraz z innymi wybitnymi myślicielami ostatnich dwustu lat³. W 2001 r. kardynał J. Ratzinger notą Kongregacji Nauki Wiary wycofał potępienie też Rosminiego, a jako papież Benedykt XVI zezwolił na promulgację dekretu o heroiczności cnót filozofa. Było to kolejnym krokiem do jego beatyfikacji, która została dokonana 18 listopada 2007 r. w Nowarze przez kardynała J. S. Martinsa.

Spuścizna literacka Rosminiego dotyczy wielu sfer życia. Edukacja zajmuje w niej miejsce szczególne z uwagi na stałe zainteresowanie filozofa doskonaleniem człowieka, a także jego zaangażowanie w działalność oświatowo-wychowawczą. Zainteresowanie to zrodziło się już w pierwszych latach gimnazjum (1808-1814) i utrzymywało aż do śmierci Rosminiego (1855). Było efektem zarówno dojrzałości jego umysłu, bardzo dobrej formacji kulturalnej i naukowej, jak i „znakiem czasów”. Bowiern pierwsza połowa XIX w. to okres intensywnego rozwoju doktryn pedagogicznych⁴. Z tej perspektywy

³ Jan Paweł II, *Fides et ratio*, nr 74, s.

⁴ Dante Morando, znawca pedagogiki Rosminiego, tak pisze na ten temat: „Il Rosmini svolge la sua attività pedagogica in un tempo in cui tutto, si può dire, pedagogizza. I maggiori filosofi, specialmente in Germania, in Inghilterra, in Francia e in Italia, anche quando si dedicano a problemi eminentemente metafisici, s'interessano di pedagogia. [...] Il secolo XIX è il secolo pedagogico per eccellenza. Anche gli ordini religiosi vecchi e nuovi o da poco risorti si consacrano con particolare cura a quest'attività. Al sensismo e all'illuminismo trionfante colla rivoluzione francese, e alle sue conseguenze pedagogiche, che erano il frammentismo e l'enciclopedismo divenuto opprimente per il soggetto educando, si contrapponeva il romanticismo, che declamava in favore della libertà per l'educando, inneggiando alla nuova estetica della liber creativit, dell'autonomia e della spontaneità. E quando non si tratta particolarmente di pedagogia, i problemi educativi sono diventati di dominio pubblico cos che in tutti i pensatori, gli uomini politici e le persone colte non c'è atteggiamento che non ne riveli frequenti accenni almeno indiretti”. D. Morando, *La pedagogia di Antonio Rosmini*, Brescia 1948, s. 428.

całe życie i dzieło filozofa z Rovereto okazują się być „odpowiedzią” na pytanie, jak udoskonalić człowieka i społeczeństwo⁵.

Źródła myśli pedagogicznej

Opis źródeł rosminiańskiej myśli pedagogicznej można odnaleźć przede wszystkim w jego dzienniku osobistym⁶ oraz bogatym zbiorze listów⁷. Skarbnicą wiedzy na ten temat – z uwagi na mnogość cytatów, przypisów i odnośników – są również jego dzieła, a wśród nich zwłaszcza „O wychowaniu chrześcijańskim”⁸, „Esej o jedności wychowania”⁹, a także „O najwyższej zasadzie metodyki i niektórych jej zastosowaniach w służbie ludzkiej edukacji”¹⁰. Źródła te można podzielić na filozoficzne oraz pozafilozoficzne. Oczywiście jest to podział umowny, gdyż podobnie jak cała eklektyczna twórczość Rosminiego, obie te kategorie przenikają się wzajemnie.

Do źródeł filozoficznych możemy zaliczyć wiedzę filozoficzną nabytą przez Antonia podczas nauki w Gimnazjum w Rovereto, nauki prywatnej pod kierownictwem ks. Pietra Orsi oraz podczas studiów uniwersyteckich (teologia na Uniwersytecie w Padwie). To właśnie w czasie tej edukacji poznał Rosmini niemal wszystkie główne nurty filozoficzne epoki: empiryzm Johna Locke’a, sensualizm Etienne’a B. Condillaca, idealizm niemiecki (głównie w wersji Friedricha Schellinga i Johanna G. Fichtego), filozofię Thomasa Reida oraz krytycyzm Immanuela Kanta. Konfrontacja tej wiedzy z własnymi badaniami i znajomością filozofii klasycznej (Platon, Arystoteles, św. Augustyn i św. Tomasz) doprowadziła go do „stopniowego for-

⁵ Zob. R. Lanfranchi, *Genesi degli scritti pedagogici di Antonio Rosmini*, Roma 1983, s. 17.

⁶ A. Rosmini-Serbati, *Diario Personale w: Scritti autobiografici inediti*, a cura di E. Castelli, Edizione nazionale delle Opere edite e inedite di Antonio Rosmini, t.1, Roma 1934, s. 415-429.

⁷ Tenże, *Epistolario Completo*, t. 13, Casale Monferrato 1887-1894.

⁸ Tenże, *Della educazione cristiana*, Venezia 1823.

⁹ Tenże, *Saggio sull'unit dell'educazione*, Firenze 1826.

¹⁰ Tenże, *Del principio supremo della metodica e di alcune sue applicazioni in servizio della umana educazione*, Torino 1856.

mułowania oryginalnego programu filozoficznego, który wykraczał poza wąski akademizm uniwersytetów włoskich, i włączał się w nurt filozofii europejskiej”¹¹. Widząc błędy współczesnych koncepcji filozoficznych (sensualizm, subiektywizm, materializm), postanowił Rosmini swoją pracę naukową poświęcić ich przewyżczeniu oraz odbudowie filozofii realistycznej. We „Wprowadzeniu do filozofii” (*Introduzione alla filosofia*) w czterech punktach ukazuje cele filozofii, którymi są: pokonanie błędnych koncepcji, konstrukcja systemu filozofii, stworzenie solidnej bazy dla teorii naukowych oraz wspomaganie dociekań teologicznych¹². A zatem projekt ten obejmuje całą gamę problemów, nie tylko natury filozoficznej, i ma wpływ na ideę wychowania.

Filozofowie, którzy wywarli największy wpływ na rosminiańską koncepcję edukacji, to św. Augustyn i św. Tomasz z Akwinu, a w mniejszym stopniu – John Locke oraz Jean Jacques Rousseau. Wpływ św. Augustyna widać przede wszystkim na kartach dzieła „O wychowaniu chrześcijańskim”, a wpływ św. Tomasza w „Eseju o jedności wychowania”. O zainteresowaniu twórczością tych filozofów świadczą także przykłady z życia: w czasie studiów w Padwie Rosmini wraz z kolegami ze „Stowarzyszenia Przyjaciół” założył „Akademię Tomistyczną”. Przetłumaczył również część „Summy teologii” św. Tomasza oraz *De catechizandis rudibus* św. Augustyna.

Dante Morando, autor książki „Pedagogika Antonio Rosminiego” (*La pedagogia di Antonio Rosmini*), podkreśla także wpływ na poglądy Rosminiego następujących filozofów: w latach 1825-1826 m.in. Woltera, N. Machiavellego, Monteskiusza, N. Malebranche’a, B. Spinozy, B. Pascala, D. Hume’a, J. de Maistre’a oraz C. A. Hel-

¹¹ K. Wroczyński, *Antonio Rosmini-Serbatì – droga życia i myśli*, w: A. Rosmini, *Łączna przyczyna trwania bądź upadku społeczności ludzkich wraz z Przedmową do dzieł politycznych [Della sommaria ragione per la quale stanno o rovinano le umane società i Prefazione alle opere politiche]*, tłum. P. Borkowski, Warszawa-Lublin 2001, s. 14.

¹² Por. A. Rosmini, *Introduzione alla filosofia*, a cura di Ugo Redanò, Edizione nazionale delle Opere edite e inedite di Antonio Rosmini, t. 2, Roma 1967. W języku polskim dostępne są fragmenty tego dzieła w książce: A. Rosmini, *Cele filozofii. Teksty wprowadzające w filozofię [wybór z Introduzione alla filosofia]*, wybór, tłum., wprowadzenie, przypisy P. Borkowski, wstęp K. Wroczyński, Warszawa-Lubin 2004.

vétiusa, a w latach 1827-1828 (podczas polemik z Melchiorem Gioią i Vincentem Giobertim) – P. Gallupiego, G. Vico i V. Cuoco¹³.

Podstawowymi źródłami pozafilozoficznymi rosminiańskiej myśli pedagogicznej są: Biblia, pisma Ojców Kościoła oraz teorie i dzieła pedagogów XVIII i XIX w.

Lektura Biblii towarzyszyła Rosminiemu przez całe życie¹⁴. Już podczas nauki w gimnazjum przeczytał „Refleksje nad Starym i Nowym Testamentem” (*Riflessioni sull’Antico e Nuovo Testamento*) Rayemonta i „Historię Rzymian” (*Storia Romana*) Charlesa Rollina¹⁵. Przepisał również wiele fragmentów Pisma Świętego do swojej książeczki „Notatki o miłości chrześcijańskiej” (*Note sopra carità cristiana*)¹⁶. Rozumienie Biblii pogłębił w czasie studiów uniwersyteckich przez aktywne uczestnictwo w kursie hermeneutyki i teologii pastoralnej oraz przez lekturę dzieł Ojców Kościoła. Wpływ ten zauważyć można zwłaszcza w dziele „O wychowaniu chrześcijańskim”, zawierającym liczne cytaty, odnośniki biblijne i patrystyczne. Możemy wśród nich odnaleźć pisma następujących Ojców Kościoła: św. Augustyna, św. Ambrożego, św. Bazylego, św. Klemensa Aleksandryjskiego, św. Cypriana, św. Cyryla Jerozolimskiego, św. Dionizego Areopagite, św. Jana Chryzostoma, św. Justyna, św. Grzegorza Wielkiego, św. Grzegorza z Nazjanzu, św. Izydora z Sewilli, Orygenesisa i Tertuliana oraz pisarzy duchowości: św. Benedykta, św. Bernarda, św. Franciszka Walezego i Tomasza Kempisa. Sam tytuł i kompozycja tego dzieła nawiązuje do pracy włoskiego kardynała i pisarza Silvio Antoniano (1540-1603) „Trzy księgi o wychowaniu chrześcijańskim

¹³ Por. D. Morando, dz. cyt., s. 66-67.

¹⁴ Wiele egzemplarzy Biblii posiadanych przez Rosminiego zostało zachowanych w archiwum Międzynarodowego Centrum Studiów Rosminiańskich w Strezie.

¹⁵ „1809. In quest’anno entrai nella prima scuola latina del ginnasio patrio. Cominciai a stabilire meco stesso la massima di non perdere il tempo, ma di impiegarlo tutto in cose utili. In quest’anno pure nel precedente stabilii di non voler essere incostante nelle mie letture. Il primo libro che lessi eseguendo questo promonimo si fu le *Riflessioni sull’Antico e Nuovo Testamento* del Rayemonta; e dopo di questo tutta la *Storia Romana* del Rollin, di cui cominciai a fare degli estratti. Dopo d’allora continuai questo metodo di estrarre ci che mi pareva più utile o interessante per me dalle letture che facevo”. A. Rosmini Serbati, *Diario Personale*, dz. cyt., s. 418.

¹⁶ Zob. Pagani- Rossi, dz.cyt, t.1, s. 52.

syna” (*Tre libri dell’educazione cristiana del figliuolo*)¹⁷. Poglądy kardynała były bliskie Rosminiemu, ponieważ obaj czerpali inspiracje z pism św. Filipa Neri¹⁸.

Największy wpływ na rosminiańską koncepcję edukacji – zwłaszcza w dziedzinie metodologii – mieli uczeni szwajcarscy: Johann Heinrich Pestalozzi, Jean Baptiste Girard i Albertine Necker de Saussure. Innymi cenionymi lub cytowanymi przez Rosminiego pedagogami byli m.in. V. Rossi, R. Lambruschini, M. Guizot, F. Aporti, A. Fontana, G. Taverna i G. Parravicini¹⁹. Odnośnie do zagadnień dotyczących prawa, państwa oraz edukacji kobiet czerpał Antonio inspiracje również z książki „Nauka ustawodawstwa” (*Scienza della legislazione*) neapolitańskiego uczonego i prawnika Gaetano Filangieri. Natomiast zajmując się problematyką jedności metody, korzystał z dzieła swojego kuzyna Carlo Rosminiego, który opisał system wychowawczy Vittorio da Feltre²⁰.

Należy podkreślić, że duże znaczenie dla kształtowania się myśli pedagogicznej Rosminiego miało także jego zaangażowanie w życie społeczne. Na początku była to aktywność w założonej podczas nauki w gimnazjum „Akademii Vannetti” (*Accademia Vannetti*), a podczas studiów w „Stowarzyszeniu Przyjaciół” (*Societ degli Amici*). Celem Akademii było przede wszystkim dążenie do doskonałości osobowej oraz jak najlepszej formacji intelektualnej każdego z jej członków²¹.

Rosmini był przekonany, iż łatwiej można „ulepszyć” społeczeństwo, jeśli działa się wspólnie, dlatego też w 1819 r. podczas studiów

¹⁷ Rosmini znał książkę Silvio Antoniano od dawna, ponieważ jej kopia znajdowała się w bibliotece rodzinnej w Rovereto. Dzieło kardynała dzieli się na trzy części: pierwsza poświęcona jest wychowawcom (rodzicom i innym osobom), druga przedmiotom wychowania chrześcijańskiego i doktrynie Kościoła, a trzecia cnotom. Więcej o tym dziele można przeczytać w: F. De Giorgi, *Rosmini e il suo tempo. L’educazione dell’uomo moderno tra riforma della filosofia e rinnovamento della Chiesa (1797-1833)*, Brescia 2002, s. 147-149.

¹⁸ O zainteresowaniu Rosminiego św. Filipem Neri pisze przede wszystkim F. De Giorgi, dz. cyt., s. 103-121.

¹⁹ Więcej o związkach Rosminiego z tymi uczonymi pisze D. Morando, dz. cyt., s. 441-472.

²⁰ Zob. F. de Giorgio, dz. cyt., s. 301-306.

²¹ R. Lanfranchi, dz. cyt., s. 19-21.

teologicznych na Uniwersytecie w Padwie założył „Stowarzyszenie Przyjaciół”. Stowarzyszenie to miało za zadanie zjednoczyć „siły konserwatywne i progresywne w służbie religii oraz moralnej odnowy społeczeństwa”. Jego działalność zainicjowało trzech członków – Antonio Rosmini i jego koledzy ze studiów: Sebastiano De Apollonia oraz Bartolomeo Stoffella. Szybko jednak dołączyli inni studenci, tak że stowarzyszenie rozszerzyło swą działalność na inne miasta włoskie: Wenecję, Triest, Bresci, Como, Udine, Trydent, Mediolan i Gorizję. Każdy członek Stowarzyszenia miał za zadanie udoskonalać swój charakter (wzorem miał być Jezus Chrystus i Apostołowie), pomagać bliźnim oraz studiować – zwłaszcza dzieła św. Augustyna i św. Tomasza z Akwinu. Miała go charakteryzować pogoda umysłu, pokój serca i stałe ćwiczenie się w umartwianiu wewnętrznym. Dzieła ogólne stowarzyszenia były zdeterminowane potrzebami zależnymi od czasu i miejsca. W Rovereto członkowie „Stowarzyszenia Przyjaciół” założyli „Akademię Tomistyczną” (*Accademia Tomistica*), czyli szkołę studiowania i interpretacji „Summy teologicznej” św. Tomasza z Akwinu. Spotkania odbywały się w domu Rosminiego, a rozpoczynała je i kończyła wspólna modlitwa. Akademia nie miała jedynie charakteru filozoficznego i teologicznego, była również szkołą „świętej elokwencji” (*sacra eloquenza*). Działalność jej zakończyła się około roku 1827 z różnych przyczyn, w tym z powodu podejrzanego nadzoru policji austriackiej. Pozostawiła jednak wiele „owoców”, w tym przekonanie Rosminiego o ogromnej wadze filozofii jako jedynej, która dogłębnie może pomóc w rozwiązaniu problemów życia praktycznego²².

Odrębnym i niezwykle ważnym nurtem działalności filozofa z Rovereto było powołanie do istnienia dwóch zgromadzeń zakonnych, które od początku zaangażowane były w edukację dzieci i młodzieży. „Instytut Miłości” został założony podczas pobytu Rosminiego na Świętej Górze Kalwarii w Domodossoli w czasie Wielkiego Postu 1828 r. W latach 1831-1833 z inicjatywy ks. Loewenbrucka (członka Instytutu), ale pod kierownictwem samego Rosminiego powstał jego żeński odpowiednik – zgromadzenie „Siostr Opatrzności Bożej”.

²² Tamże, s. 30-36.

Aktywność edukacyjna była dla Rosminiego jednym ze sposobów, w którym przejawiała się praktyka „miłości intelektualnej” (*carità intellettuale*), o której pisał on w Konstytucjach Instytutu Miłości²³. Na przełomie XVIII i XIX w. wielkim problemem społecznym był analfabetyzm. Działało niewiele szkół publicznych, jakość kształcenia była bardzo słaba, a państwo nie interesowało się równym dostępem do edukacji wszystkich obywateli – uszkodzone były zwłaszcza dzieci z rodzin biednych, sieroty i kobiety. Rola kobiety zredukowana była bowiem do pracy w domu: kobieta funkcjonowała jako gospodyni domowa, żona i matka. Dla Rosminiego zaś każdy człowiek był osobą cenioną ze względu na swą godność i dlatego nie tylko posiadał prawo do edukacji, ale należało mu takową zapewnić. W pierwszych latach XVIII w. stał się on znany w środowisku osób zajmujących się problematyką wychowania jako myśliciel, który każdy problem rozpatrywał dogłębnie oraz proponował edukację integralną (harmonijny rozwój wszystkich ludzkich władz) i rozwiązania całościowe, czyli dotyczące całego człowieka, a nie jedynie jego części. Zasady te wprowadzali w życie członkowie jego zgromadzeń zakonnych, przez co bardzo szybko zostali zaangażowani przez biskupów, rodziny szlacheckie i zamożne troszczące się o los dzieci, do zakładania bądź przejmowania szkół i przedszkoli.

²³ „Dei modi particolari in cui esercita la carità intellettuale, si deve, generalmente parlando, stimare principale fra tutti l’educazione della gioventù; e l’Istituto, osservate le condizioni richieste dalle Costituzione, l’assumerà con particolare impegno; e, coltivera con ogni diligenza; e nell’instruire la gioventù procurerà di osservare ciò che abbiamo detto, dell’ordine, del numero e della certezza delle cognizioni”. A. Rosmini-Serbati, *Costituzioni dell’Istituto della Carità*, część 9, rdz 14: *Direzione della carità intellettuale*, art. 806, Stresa 1974, s. 685. Samo pojęcie „miłość intelektualna” jest dla Rosminiego bardzo ważne i opisuje je bardzo dobrze ks. Umberto Muratore: „La carità intellettuale è il bene che si fa all’intelligenza: dare un senso alla vita, sbloccare la ragione là dove essa incontra nodi e problemi, promuovere e far amare la verità, nutrire di verità le intelligenze, segnalare gli errori ed i sofismi della vita, vivere la vita con intelligenza, con ordine e senza contraddizioni”. *Antonio Rosmini per una santità intelligente Atti del IV convegno di spiritualità rosminiana in occasione del 150 anniversario della morte di Antonio Rosmini e in attesa della beatificazione*, Domodossola 2006, s. 13.

Rosmini jako przełożony zgromadzeń, które podjęły się pracy wychowawczej i nauczycielskiej, od początku starał się widzieć wszelkie trudności na polu edukacji instytucjonalnej i zarządzać im. Napisał m.in. „Regulaminy szkolne dla różnych stopni szkoły” (*Regolamenti scolastici per i vari gradi di scuola*), zajął się również edukacją Sióstr Opatrzności, które zostały powołane do wychowywania dzieci²⁴. Rosmini swoją uwagę kierował przede wszystkim na jak najlepsze przygotowanie nauczycieli szkół podstawowych, ponieważ był przekonany o wielkiej wadze postawy nauczyciela wobec dzieci²⁵. Ufundował nawet „Kolegium Edukatorów podstawowych” (*Coleggio degli Educatori elementari*), gdzie przygotowywano do pracy przyszłych nauczycieli i wychowawców²⁶.

²⁴ Rosmini zalecał siostron codzienną lekturę wartościowych książek dotyczących edukacji, polecił także przełożonej generalnej przyjmować do zgromadzenia tylko te kobiety i dziewczęta, które nadawały się do pracy nauczycielskiej i miały za sobą już podstawowe przygotowanie pedagogiczne (aby nie marnować czasu nowicjatu na edukację elementarną). Por. A. Rosmini, *Epistolario Completo*, dz. cyt., t. 10, *A Suor Giovanna M. Antonietti Sup. a Domodossola*, Rovereto, 29 maj 1847, s. 50.

²⁵ „Sebbene le sale d’asilo per l’infanzia sieno utililissime, tuttavia in un aterra cos grossa, com’è cotesta affidata al suo zelo pastorale io sarei persuaso che le *scuole elementari* per le fanciulle dai sei anni compiti in su sarebbero ancor più utili, anzi del tutto necessarie. Basterebbe a convincermi di ciò anche il solo riflesso che le sale d’asilo abandonano l’educazione nell’et più importante; e però il bene ricevuto in quelle sale, non essendo continuato, riuscirebbe appena sensibile. Se non può adunque instituire le une e le altre scuole, cominci dalle *elementari*, alle quali, benedicendo il Signore i suoi sforzi, potrà poi aggiungere in altro tempo le infantili”. Tamże, t. 8, *A. D. Giuseppe Minchiotti Prevosto di Sannazaro*, Stresa, 3 luty 1842, s. 80.

²⁶ Rosmini zainicjował utworzenie „Kolegium Medyków Św. Rafała” (*Collegio Medici San Rafaele*), czyli uniwersytet z dołączonym szpitalem, gdzie młodzi ludzie mieli studiować i leczyć chorych według metody Hipokratesa. Niestety, po umieszczeniu dzieł Rosminiego na Indeksie Książ Zakazanych i pod wpływem późniejszej atmosfery, inicjatywa ta upadła. Śmierć Rosminiego przeszkodziła realizacji trzeciego „Kolegium Misjonarzy” (*Collegio dei Missionari*), które miało powstać w Anglii jako dzieło ojców rosminianów i służyć ewangelizacji kolonii angielskich.

Dzieła

Antonio Rosmini napisał około stu książek i ponad dwieście listów, a zestawiona współcześnie bibliografia jego pism osiągnęła liczbę osiemdziesięciu tomów. Na tym tle twórczość typowo pedagogiczna może wydawać się niewielka. To jednak tylko pozory, gdyż w każdym dziele filozofa znajdują się odniesienia zarówno do koncepcji człowieka, jak i do edukacji. Główne teksty dotyczące edukacji to: „O wychowaniu chrześcijańskim”, „Esej o jedności wychowania”, „O najwyższej zasadzie metodyki i niektórych jej zastosowaniach w służbie ludzkiej edukacji” oraz „O wolności nauczania”.

Dzieło „O wychowaniu chrześcijańskim” (*Della educazione cristiana*) powstało jako dar Antonio dla siostry Małgorzaty, która 1 września 1820 r. objęła kierownictwo nad sierocińcem Vannetti w Rovereto²⁷. Rosmini pragnął, aby inauguracja była uroczysta, dlatego już wcześniej prosił przyjaciół o wysłanie z tej okazji swoich dzieł. Sam przygotował nie wiersz czy sonet, lecz swoją pierwszą książeczkę pedagogiczną, która została życzliwie przyjęta nie tylko przez przyjaciół, ale i przez ludzi kultury²⁸. Tekst opracowany jest

²⁷ Rosmini od dawna prowadził pertraktacje w sprawie otwarcia sierocińca żeńskiego w Rovereto, na który to cel swoje dobra pozostawił ks. Andrea Vannetti (testament z dn. 13.09.1749 r.). Margherita Rosmini, która w pokoju pałacowym gromadziła i nauczwała katechizmu dziewczynki, była zachęcana przez wiele osób do wypełnienia woli pobożnego kapłana. Nawet ojciec rodzeństwa Pier Modesto dodawał córce odwagi i popierał to przedsięwzięcie, dodając do zapisu ks. Vannetti dom w Rovereto oraz wkład pieniężny. Otwarcie sierocińca przewidziane było na pierwsze miesiące 1820 r., lecz śmierć Pier Modesto oraz inne trudności spowodowały opóźnienie. Ponadto Rosmini postanowił skontaktować siostrę z markizą Magdaleną z Canosy, która w tym czasie poświęcała się wychowaniu biednych dziewczynek i zakładała swoje instytucje w wielu miastach włoskich. Kontakt z markizą okazał się owocny zarówno dla Margherity, która w niedługim czasie wstąpiła do Zgromadzenia Sióstr Miłości, jak i dla samego Rosminiego.

²⁸ Rosmini rozpoczął pisanie w 1819 lub 1820 r., a zakończył w listopadzie 1821 r. Pierwsza publikacja miała miejsce dopiero w r. 1823 w Wenecji (Bataggia) i została zadedykowana Giambattisto Ladislao Parkerowi, patriarsze Wenecji. Więcej na ten temat można przeczytać m.in. w: R. Lanfranchi, dz. cyt., s. 76. Należy przy tym zauważyć, iż data zakończenia dzieła wywołuje dyskusje, ale przyjmuje się, że Antonio dał siostrze rękopis książki.

w duchu rozważań Ojców Kościoła i podzielony na trzy części. Pierwsza część – „O formacji mądrej wychowawczyni” (*Della informazione d' una savia educatrice*) – przedstawia cechy niezbędne dla wychowawczyni chrześcijańskiej oraz pokazuje najlepsze środki, aby je osiągnąć. Drugi rozdział – „O nauczaniu prawd chrześcijańskich” (*Dell'insegnamento delle verità cristiane*) – proponuje metodę i porządek w wyjaśnianiu głównych prawd doktryny chrześcijańskiej. Trzeci – „O praktyce cnót” (*Della pratica della virtù*) – wskazuje, w jaki sposób stosować cnoty w stosunku do Boga, nas samych i naszych bliźnich. Całość jest więc ułożona logicznie. „O wychowaniu chrześcijańskim” – ze względu na treść oraz liczne odwołania do Biblii i Ojców Kościoła – jest uważane za małą summę doktryny chrześcijańskiej, dzieło bardziej teologiczne i katechetyczne niż pedagogiczne czy dydaktyczne.

„Esej o jedności wychowania” (*Saggio sull'unità dell'educazione*) został napisany w marcu 1925 r. na prośbę przyjaciela Rosminiego, ks. Giovanniego Stefaniego, który przeżywał trudności w swej pracy nauczyciela u rodziny szlacheckiej w Genui²⁹. Tekst ten pod pierwotnym tytułem „List o nauczaniu podstawowym” (*Lettera sopra l'elementare insegnamento*) został następnie rozbudowany i jako „Esej o jedności wychowania” (*Saggio sull'unità dell'educazione*) wydrukowany w 1826 r. w „Gazecie Apologetów Religii Katolickiej” (*Giornale degli Apologisti della Religione cattolica*). Esej jest podzielony na trzy części i poprzedzony kilkoma stronami wprowadzającymi, w których Rosmini ukazuje wagę i znaczenie historycznego podziału między dwiema grupami: konserwatystami i liberałami. Sam nie odnajduje się w żadnej z grup, a his-

²⁹ Ks. Stefani przeżywał trudności związane z charakterem ucznia – chłopca bardzo żywego i niepotrafiącego się skupić na nauce. Rosmini radził księdzu, by się nie poddawał i nie tracił zapału do pracy, aby wykazał się cierpliwością oraz nie ukrywał trudności przed matką ucznia. „Somma pazienza poi vestire e moderazione: ma sempre piena di dignità, e di contegno; con soavi e pensate parole, con modi avveduti, con metodi fissi, con nulle mutazioni. La costante e prudente uniformità della condotta vostra, una severità ragionevole tutta, e una dolcezza pure piena di ragione vince a lungo ogni animo che pur senta, e non sia di quegli infelici involti, fallaci, ed atroci quasi fin nella culla [...]”. Tamże, *Al Signor D. Giovanni Stefani a Genova*, Rovereto, 24 marzo 1925, s. 605.

torię swoich czasów tłumaczy jako konflikt wady z cnotą³⁰. Zdaniem filozofa nieporządek społeczny, moralny i religijny są ściśle powiązane, zatem jeśli wstrząśnie się fundamentami porządku społecznego – odbudowy trzeba szukać także w siłach wewnętrznych człowieka. Stąd tylko edukacja może przywrócić harmonię, ale edukacja, której pierwszym prawem jest jedność (*unità*)³¹. Taką jedność może dać jedynie religia chrześcijańska, ponieważ to właśnie ona gwarantuje jedność wychowania w trzech aspektach. Przede wszystkim daje jedność celu, do którego skierowuje wszystkie akty wychowawcze. Następnie zabezpiecza jedność doktryn, czyli przedmiotów nauczania, oraz daje jedność sił, władz, tj. jednoczy w harmonii różne aktywności wychowawcze (uczucia, intelekt i wolę). Ostatnie strony eseju zarysowują zagadnienie metody, które autor rozwija w dziele „O najwyższej zasadzie metodyki i niektórych jej zastosowaniach w służbie ludzkiej edukacji”.

„Esej o jedności wychowania” jest uznawany za jedno z najważniejszych dzieł pedagogicznych Rosminiego ze względu na głębię myśli oraz nacisk na prymat człowieka i jego jedności jako prawa prawdziwej edukacji.

Dzieło „O najwyższej zasadzie metodyki i niektórych jej zastosowaniach w służbie ludzkiej edukacji” (*Del principio supremo della metodica e di alcune sue applicazioni in servizio della umana educazione*), jak wskazuje sam tytuł, dotyczy metody edukacji. Zagadnienie metody było jednym z głównych problemów dyskutowanych przez pedagogów i wychowawców pierwszej połowy XIX w., zatem Rosmini nie mógł pozostać na nie obojętny. Wprawdzie już we wcześniejszych pismach dawał wskazówki i zarys metody, ale między końcem 1839 r. i pierwszymi miesiącami 1840 r. napisał osobną książkę poświęconą temu zagadnieniu. W założeniu praca miała dzielić się na pięć ksiąg, lecz z niejasnych powodów została przerwana na księdze drugiej³². Pierwszy tom opublikowano w 1849 r. jako dzieło innego autora i dopiero po śmierci Rosminiego wyjaśniono okoliczność

³⁰ Por. A. Rosmini, *Sull'unità dell'educazione*, dz. cyt., s. 218.

³¹ Tamże, s. 223.

³² Więcej na temat pisze R. Lanfranchi, dz. cyt., s. 117-118.

ci jego wydania³³. Tekst jest podzielony na dwie części, które poprzedza wprowadzenie dotyczące sprecyzowania terminu *metodyka*. Pierwsza część poświęcona jest poszukiwaniu zasady regulującej działanie metodologii edukacyjnej, ze szczególnym uwzględnieniem dydaktyki. Druga, niedokończona, opisuje życie psychiczne człowieka w różnych etapach rozwoju oraz aplikację metody edukacyjnej w integralnej formacji osoby.

„O wolności nauczania” (*Della Libertà dell'insegnamento*) to cykl artykułów jakie od kwietnia 1854 r. pisał Rosmini na prośbę biskupa Ivrei, Luigi Moreno dla katolickiego pisma „Harmonia” (*l'Armonia*). Zostały one później uporządkowane i opublikowane w postaci książkowej. W artykułach tych wyjaśnia on znaczenie prawa do wolności nauczania, które jego zdaniem może być ograniczone jedynie ze względu na brak koniecznej do nauczania wiedzy lub brak uczciwości w nauczaniu. Obowiązek edukacji czy też wpływ na nią mają, według filozofa:

- Kościół Katolicki (nakaz od Chrystusa nauczania wszystkich narodów),
- osoby do tego przygotowane (nauczyciele, uczeni),
- rodzina (naturalny obowiązek wychowania dzieci),
- dobroczyńcy, którzy finansowo wspierają szkoły,
- miasta i prowincje (prawo zakładania szkół, przyjmowania uczniów),
- państwo³⁴.

Oprócz powyższych, podstawowych pism „pedagogicznych”, na uwagę zasługują napisane podczas Wielkiego Postu 1828 r. na Świętej Górze Kalwarii w Domodossoli „Prawidła doskonałości chrześ-

³³ W 1849 r. Domenico Berti – profesor filozofii moralnej na Uniwersytecie w Turynie publikuje swoje dzieło „O metodzie zastosowanej w nauczaniu podstawowym” (*Del metodo applicato all'insegnamento elementare*) i dołącza do niego pierwszą część dzieła Rosminiego „Del metodo” (*O metodzie*) jako pracę prof. Michela Tarditi. Rosmini bowiem przesłał wcześniej swój tekst do prof. Tarditi, prosząc o rady, a jego kopię odnalazł Berti i stąd autorstwo przypisał profesorowi. Michele Tarditi zmarł 5 stycznia 1949 r., więc nie mógł sprostować pomyłki, a sam Rosmini tego nie zrobił. Dopiero po śmierci Rosminiego sprawę tę wyjaśniono.

³⁴ Por. tenże, *Della Libertà dell'insegnamento*, w: *Opuscoli politici*, a cura di G. Marconi, Roma-Stresa 1978, s. 183-245.

cijańskiej zdadne dla chrześcijanina każdej kategorii” (*Massime di perfezione cristiana adattate ad ogni tipo di persone*)³⁵ oraz „Konstytucje Instytutu Miłości” (*Costituzioni dell’Istituto della Carità*)³⁶, nakreślające potrzebę doskonałości człowieka i wskazujące narzędzia doskonalenia. Inne ważne teksty to także opracowania: „O metodzie filozoficznej” (*Del metodo filosofico*)³⁷, „Regulaminy szkolne dla różnych stopni szkoły” (*Regolamenti scolastici per i vari gradi di scuola*)³⁸, „Fragmety” (*Frammenti*)³⁹, „Logika” (*Logica*)⁴⁰ oraz

³⁵ „Circa il *fine*, il cristiano deve proporsi e meditare continuamente tre massime fondamentali. E altre tre massime deve proporsi e meditare circa i *mezzi*. In tutto sei massime, che sono le seguenti:

1. Desiderare unicamente e infinitamente di piacere a Dio, cioè di esser giusto.
2. Orientare tutti i propri pensieri e le azioni all’incremento e alla gloria della Chiesa di Gesù Cristo.
3. Rimanere il perfetta tranquillità circa tutto ciò che avviene per disposizione di Dio riguardo alla Chiesa.
4. Abbandonare se stesso nella Provvidenza di Dio.
5. Riconoscere intimamente il proprio nulla.
6. Disporre tutte le occupazioni della propria vita con uno spirito di intelligenza”.

Tenże, *Massime di perfezione cristiana adattate ad ogni tipo di persone*, Trento 2003, s. 12. W języku polskim: *Ogólne uwagi o życiu doskonałym [Massime di perfezione cristiana comuni a tutti i cristiani]*, tłum. S. Fiutak, w: A. Siemianowski (red.), *Dobroczynne myślenie. Materiały z sympozjum z okazji czterdziestolecia pracy naukowo-dydaktycznej ks. prof. Stefana Fiutaka oraz prace Jubilata poświęcone filozofii Antonio Rosminiego*, Gniezno 2000, s. 92-103.

³⁶ Por. tenże, *Costituzioni dell’Istituto della Carità*, a cura di D. Sartori, Istituto di Studi Filosofici, Roma- Centro Studi Rosminiani, Stresa, Roma 1996.

³⁷ Tekst „O metodzie filozoficznej” napisał Rosmini we wrześniu 1845 r. na prośbę prof. Michela Tarditiego, któremu została powierzona dyrekcja Szkoły normalnej metody filozoficznej na Uniwersytecie w Turynie (*Scuola normale del metodo filosofico dell’Università di Torino*). Dotyczy on, jak sama nazwa wskazuje, metodyki filozofii. Por. A. Rosmini-Serbati, *Del metodo filosofico* w: *Scritti vari*, dz. cyt., s. 169-212.

³⁸ Por. tamże, s. 213-268.

³⁹ Por. tenże, *Frammenti*, w: *Dell’educazione cristiana*, dz. cyt., s. 317-349. „Fragmety” zostały napisane w różnych latach i ukazują zagadnienia takie, jak formacja człowieka, teksty do formacji młodzieży gimnazjalnej, studia, szkoła, teatr, rodzaje edukacji itp.

⁴⁰ Por. tenże, *Logica*, a cura di V. Sala, t. 8, Istituto di Studi Filosofici, Roma-Centro Studi Rosminiani, Stresa, Roma 1984. Na uwagę zasługuje tutaj zwłaszcza księga druga poświęcona zagadnieniu metody.

„O pięciu ranach Kościoła Świętego” (*Delle cinque piaghe della Santa Chiesa*).

Książka „O pięciu ranach Kościoła Świętego” jest jednym z najbardziej kontrowersyjnych dzieł Rosminiego. Tekst został napisany w latach 1832-1833, a wydany dopiero w 1848 r. Już w roku następnym z powodu napiętnowania w owym dziele pewnych zjawisk obecnych w Kościele, razem z „Konstytucją według sprawiedliwości społecznej” (*La costituzione secondo la giustizia sociale*), został umieszczony przez Święte Oficjum na Indeksie ksiąg zakazanych i stał się źródłem polemiki nazywanej „kwestią rosminiańską”. Książka ta to „raport o kryzysie w Kościele spowodowanym przez brak reformy uwzględniającej ewangeliczną naturę Kościoła”⁴¹. Antonio opisuje w nim pięć „ran” (nawiązanie do ran Chrystusa na Krzyżu – dwie rany dłoni, rana boku oraz dwie rany stóp), które są symbolem problemów i trudności, które widział w Kościele katolickim⁴². Edukacja to „rana” druga (rana w prawej dłoni), czyli rana spowodowana przez niedostateczne wykształcenie kleru⁴³. Wiąże się ona ściśle z „raną”

⁴¹ Tenże, *Zasady etyki*, [*Principia della scienza morale*], tłum. wstęp i kalendarium A. Wierzbicki, Lublin 1999, s. 15.

⁴² Rosmini wymienia w dziele następujące rany:

- rana pierwsza: podział między duchowieństwem a ludem,
- rana druga: niedostateczne wykształcenie kleru,
- rana trzecia: niezgoda między biskupami, którzy zajmowali się partykularnymi interesami politycznymi, a zaniedbywali posługę pastoralną,
- rana czwarta: mianowanie biskupów przez władze świecką, co spowodowało upolitycznienie władzy w Kościele,
- rana piąta: zniewolenie Kościoła przez dobra materialne.

Myśliciel nie tylko pokazuje problemy, ale też opisuje ich źródła i wskazuje program naprawy. Por. A. Rosmini, *Delle cinque piaghe della Santa Chiesa*, dz. cyt., s. 51-253.

Wprawdzie Rosmini powołuje się na historię chrześcijaństwa oraz czasy sobie współczesne, jednak od razu widać, iż jego dzieło mimo ponad 150 lat, nie straciło swojej aktualności. Problemy Kościoła XIX w. równie dobrze przystają do czasów nam współczesnych. Ze względu na program reformy i odnowy Kościoła Rosmini może być uważany za jednego z prekursorów Soboru Watykańskiego II, np. kwestia wprowadzenia do liturgii języków narodowych. Należy podkreślić, iż to dzieło Rosminiego doczekało się wielu tłumaczeń na języki obce oraz wielu opracowań.

⁴³ Por. tamże, s. 67-95.

pierwszą, tj. podziałem między duchowieństwem a ludem chrześcijańskim⁴⁴.

Winę za słabą edukację duchowieństwa ponoszą, zdaniem Rossiniego, biskupi, którzy za mało dbają o poziom edukacji i teologiczną głębię nauczania w seminariach. Tylko bowiem kler wywodzący się ze wspólnot tworzonych i kierowanych przez świętych ludzi może dobrze pomagać osobom świeckim⁴⁵. Myśliciel, podając przykłady wybitnych biskupów czasów antycznych stwierdza, że w czasach mu współczesnych biskupi przywiązują większą wagę do zewnętrznych stron posługi (rządy polityczne i gospodarcze) i w konsekwencji kształcenie ludu złożyli w ręce niższego duchowieństwa. A przecież z historii chrześcijaństwa wiemy, iż to biskupi są prawdziwymi Pasterzami Kościoła i to oni powinni dbać o jak najlepsze wykształcenie kleru – nie tylko pod względem umysłowym, ale również duchowym. Dawniej to dom biskupa był szkołą dla kapłanów i diakonów. Od niego uczyli się oni życia modlitwą i prawd wiary. W „najpiękniejszych” czasach najważniejsze było kaznodziejstwo (edukacja przez słowo) oraz liturgia (słowo i ryt, sakramenty)⁴⁶. Dopiero od VI w. (czasy Grzegorza Wielkiego) rozpoczął się „upadek” osób duchownych. Kler zaczął zajmować się bardziej władzą, pieniędzmi, sprawami doczesnymi, a zaniedbał życie duchowe, obowiązki stanu kapłań-

⁴⁴ Separacja taka rodziła szkodliwe zjawiska klerykalizmu i antyklerykalizmu. Była spowodowana przez najazdy barbarzyńskie, zanik znajomości łaciny, słaby udział laikatu w misji Kościoła, tendencje kleru do tworzenia kasty. Lekarstwem na taki stan miała być, według Rossiniego, odnowa eklezjalnej tożsamości laikatu przez wprowadzenie m.in. języków narodowych do liturgii.

⁴⁵ „Certo, solo de'grandi uomini possono formare degli altri grandi uomini: e questo è appunto un altro pregio dell'educazione antica de'Sacerdoti, che veniva condotta dalle mani de'maggiori uomini che la chiesa avesse. All'opposto quindi assi a ripetere la seconda cagione dell'insufficiente educazione de'sacerdoti moderni”. Tamże, s. 67, n. 27.

⁴⁶ „La predicazione e la liturgia erano né più bei tempi della Chiesa le due grandi scuole del popolo cristiano. La prima ammaestrava i fedeli colle parole; la seconda colle parole insieme co'riti; e fra questi, principalmente con quelli a cui il loro divino Instruttore aggiunse particolari effetti soprannaturali, cioè a dire il Sacrificio ed il Sacramenti. Si l'uno che l'altro di questi ammaestramenti era pieno: non si volgeva solo ad una parte dell'uomo, ed il penetrava, come dicemmo, lo conquistava”. Tamże, s. 67, n. 24.

skiego. Edukację duchowieństwa przekazano seminariom, i odtąd polegała ona głównie na kształceniu intelektualnym kandydatów do kapłaństwa. Co więcej, kształceniu nieprawidłowym, gdyż opartym na „małych” nauczycielach, „słabych” książkach oraz wadliwej metodzie. Według Rosminiego w nauczaniu zabrakło przede wszystkim jedności, spojrzenia integralnego i indywidualnego na każdą osobę, doskonalenia jednocześnie jej umysłu i serca.

W świetle powyższych rozważań widać wyraźnie, że poglądy Rosminiego na edukację wypływają ściśle z jego doświadczeń życiowych i są związane z opracowaną przez niego teorią człowieka. W „Eseju o jedności wychowania” Rosmini wskazuje na to, iż człowiek żyjący w społeczeństwie jest wezwany do realizacji dwóch zasadniczych celów czy też działań: pierwszym z nich jest doskonalenie swojej natury, czyli rozwój ciała i ducha, zaś drugim – zaangażowanie w pomnażanie dobra publicznego. Realizacja powyższych celów jest właśnie zadaniem edukacji⁴⁷.

The Place of Education in Antonio Rosmini Serbati's Thought

Summary

The Authoress presents the idea of education in the thought of Antonio Rosmini Serbati. He was one of the most outstanding Italian thinkers of XIX century, and thanks to the universalism of his doctrine – also the key-figure of modern philosophy. The literary output of Rosmini refers many spheres of live. The education takes the special place in his thought because of the interest of the philosopher with the improvement of man, and also his engagement into educational activity. This interest originated already in first years of the grammar-school (1808-1814) and held until his death (1855). It was an effect of maturities of his mind, very good cultural and scientific formation and “a sign of times”. The first half of XIX century it was period of intensive development of pedagogical doctrines. From this perspective entire life and work of the philosopher from Rovereto appear to be “with the answer” on the question: how to perfect man and society?

⁴⁷ L. Prenna, dz. cyt., s. 157.